Васил Гюзелев (София)

ВИЗАНТИЙСКИ „РАЗКАЗ КАК БЪЛГАРИТЕ СТАНАХА ХРИСТИЯНИ“ ЧРЕЗ ПОКРЪСТИТЕЛ ЗОГРАФ И ФИЛОСОФ

Едва ли има събитие в цялата средновековна история на България, което да е било отразено така широко в най-разнообразни извори както покръстването на българите (865 г.)[1]. Това едва ли е случайно. Приобщаването на българския народ към християнството не само е повратна точка в неговото развитие, но и възможност да потърси мястото и ролята си в историята на славянството и на Европа, за да изпълни своята висока и благородна мисия.

В историческата наука ходът на акта на българското покръстване, събитията и процесите, свързани с него, отдавна вече не само в общи линии, но и в различни детайли, са изяснени[2]. И все пак може с основание да се смята, че има отделни въпроси за изследване и извори, които остават малко използвани или пък нетвърде добре интерпретирани. Преди близо четиридесет години покойният акад. Иван Дуйчев (1907-1986 г.) обърна внимание на няколко легендарни византийски разказа за покръстването и публикува за пръв път, намерен от него в гръцки ръкописен сборник от XVII в., съхраняван в библиотеката на светогорския манастир Дионисиу[3]. Именно на този разказ и неговия по-стар вариант е посветено настоящото кратко извороведско изследване; в превод на български език двете версии са дадени тук от мен в приложение. Поради това именно не е необходимо да се разкрива подробно тяхното съдържание, а да се потърсят общите неща и различията

[1] Още през XIX век основните извори за покръстването на българите са дадени в оригинален текст и превод у **М. Соколов.** Из древней истории болгар. С.-Петербург, 1879, с. 217-250. Разкриване на съдържанието на някои непривлечени досега в изследването извори виж у **В. Гюзелев.** Покръстването на българския народ според някои малко познати извори и исторически съчинения от IX-XV век. - Родина, 1996, N2, с. 2-27.

[2] Вж. основните изследвания по този важен проблем на средновековната българска история на **В. Н. Златарски**. История на българската държава през средните векове. I, 2. С., 1927, с. 18-69; **В. Гюзелев.** Княз Борис Първи. България през втората половина на IX век. С., 1969, с. 65-128; **Ив. Божилов, В. Гюзелев**. История на средновековна България (VII-XIV век). С., 1999, с. 169-195.

[3] **Iv. Duicev.** Medioevo bizantino-slavo, vol. I. Altri saggi di storia politica e letteratura. Roma, 1971, p. 63-75.

между тях, а също така произхода и начина на възникването и разпространението им във византийската и поствизантийската книжнина. Разкриването на първоизворите на краткия вариант на „Разказ как българите станаха християни“ и нейното преработване в значително по-пространна и по-богата във фабулно отношение версия в един малко по-късен период, показва жизнеността на една тема, възникнала във византийската епоха и значително обогатена в поствизантийския период. Както от филологическа, така и от историческа гледна точка тези две версии на един византийски разказ, заслужават не само любопитство, но и изследователско внимание.

И в двете версии на разказа основният герой е византийски зограф-философ, който дошъл в България и чрез изрисуването на Второто пришествие и разтълкуването на изображенията пред владетеля на страната, успял да го убеди да се покръсти заедно с всички властници и множеството на народа.

Разликите между тези две версии са доста съществени. Разказът във втората версия е значително по-подробен, обогатен с детайли и значително по-наративен. Основната връзка между константинополския зограф-мъдрец и царя на българите, която е почти единствената повествователна нишка в първата версия, е допълнена от подробно описание на изобразените сцени, разкриване на отношенията на българския цар с византийския василевс, който изпратил църковна мисия от епископи и свещеници за християнизацията на българите; разкрит е начинът на покръстването на самия цар, неговия болярски съвет, властниците и народното множество; посочени са някои чудеса, които християнският Бог сторил в българската земя; отбелязано е ръкополагането на българи за епископи и свещеници, за да се закрепи окончателно християнството. Накрая се отбелязва, че самият зограф станал епископ на България, който след смъртта си бил провъзгласен за светец и чудотворец. Големите подробности правят втората версия един хубав исторически разказ със силно застъпени фабулни елементи.

Въпросът за датировката на написването на двете версии е доста сложен. Първата и по-ранна версия е запазена в различни сборници със смесено съдържание от XVI-XVII век[4]. Независимо от това по всичко изглежда, че нейната датировка трябва да бъде

[4] **В. Н. Бенешевич.** Описание греческих рукописей монастыря святой Екатерины на Синае. Т. I. С.-Петербург, 1911, с. 330-331.

отнесена към XIV в., а може би и по-рано. Втората и по-пространна версия е запазена в сборници от XVII в.[5] и очевидно е продукт на творчество през поствизантийския период - вероятно е създадена въз основа на първата чрез обогатяване на разказа през XVI-XVII в. През този период и особено през XVIII в. в редица гръцки автори се забелязва интерес към българското историческо минало и към въпроса за неговото приобщаване към християнството[6].

Мотивът за ролята на зографа-мъдрец при покръстването на българския владетел за пръв път се среща в Продължителя на Теофан (X в.)[7]. Разказана за пръв път, тази византийска легенда има следното съдържание: Княз Борис имал страст към лова. И заради това поискал в двореца му да бъдат изобразени ловни сцени. Повикал зограф-ромеец на име Методий. Той изобразил вместо исканите от българския владетел сцени - Второто Божие пришествие. Когато князът видял изобразените сцени, изведнъж бил обладан от страх пред Бога, посветен бил в християнските тайнства „и в дълбока нощ приел Божественото кръщение". Когато станало известно неговото кръщение, народът въстанал. С помощта на Божия кръст и на малко хора Борис победил

---

[5] Пак там, с. XXIII-XXV; **Iv. Duicev.** op. cit., p. 74-75; **K. G. Zisios.** Χριστιανικὰ μνημεῖα Μακεδονίας. - Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας, 1914, σ. 125-126.

[6] В гръцки ръкопис от първата половина на XVIII в., съхраняван под N 549 в библиотеката на синайския манастир „Св. Екатерина" има хронограф, където под 1745 г. е записана следната легенда: „На Света гора, близо до светия атонски манастир „Св. Георги" има гробница на светеца Павел - син на преблагочестивия василевс на ромеите Михаил Рангаве (царувал от 811 до 813 г. - б. м.); ще река за него там бе създаден и (манастира) Хлоропотаму от ръката на преблагочестивия василевс стареца Роман (Лакапин, царува от 920 до 944 г. - б. м.). Оня пък манастир (става дума за „Св. Павел" - б. м.) бе съграден по-късно от ръката на тогавашния крал на българите, който имаше за жена на име Елена, дъщеря на Роман. И тогава Павел като светец, бил повикан от него от Света гора, и дошъл в България и той покръстил него и жителите на България. От любов и почит към светия Павел кралят повелил и издигнал онзи манастир, наречен на името на светеца Павел, на онова място, където той се подвизавал подир напущането на Хлоропотаму..." (**В. Н. Бенешевич.,** цит. съч., I, с. 492). Тази интересна легенда е пълна с големи исторически несъответствия, но въпреки това е доста интересна.

[7] Цялостен руски превод на това изключително важно византийско историческо съчинение, което обхваща периода от 813 до 916 г. бе издаден неотдавна - **Продолжитель Теофана.** Жизнеописания византийских царей. Издание подготовил Я. Н. Любарский. С.-Петербург, 1992.

въстаналите и направил поданиците на държавата си „християни не вече тайно, но напълно явно и с тяхно желание“. След това той се обърнал към византийската императрица Теодора с молба за отстъпване на земи и сключване на нерушим мир. Неговата молба била изпълнена. Дадената земя била наричана от българите Загоре. Разказът завършва с думите: „По този начин цяла България преминала към благочестието, след като Бог призовал българите да го познаят и то чрез такива малки искри и напасти.“[8].

Както се вижда от съдържанието на първата ранна версия, легендата, записана у Продължителя на Теофан, е била значително съкратена и опростена. Имената на художника и владетеля не са упоменати. И все пак, ако тази първа версия е близка до византийската легенда от X в., то втората пространна версия значително се отдалечила по съдържание и се превърнала в исторически разказ за християнизацията на българите, който в много отношения вече има почти самостоятелно значение. Той показва отгласа на едно важно събитие в българската история в отдалечено от събитието време. И независимо от това, този поствизантийски разказ предизвиква интереса, както на изследвачите, така и на любителите на средновековното българско минало.

ПРИЛОЖЕНИЕ № 1

Ранна кратка версия на
„Разказ как българите станаха християни“ (XIV в.)[9]

Отначало българите бяха варвари, които вярваха в дървета и камъни, идоли и животни[10]. Когато най-вещият ромейски зограф отишъл в България, те узнали, че той е художник. И царят на българите го повикал, за да изрисува в неговите палати ловни сцени. Той намерил подходящо място и изрисувал Второто пришествие. Като видял това, царят го попитал какво е изобразеното. А пък зографът-мъдрец по човешки го поучил за

[8] Гръцки извори за българската история. T.V. С., 1964, с. 117. Тази легенда е преминала и у други византийски автори - напр. Псевдо-Симеон (X в.), Георги Кедрин и Йоан Скилица (XI - началото на XII в.) и т. н.

[9] Преводът е направен по изданието на **В. Н. Бенешевич.** Цит. съч., I, с. 330-331.

[10] Това сведение за езическите вярвания на българите е един трафарет, който се среща и у други византийски автори.

раждането и чудесата на Христа; гроба, възкресението, възнесението в небесата и идването на Второто пришествие, съда и възмездието. След като се уплашил, царят сам се покръстил, а също и онези, които били в царството му станали християни.

ПРИЛОЖЕНИЕ № 2

Поствизантийска пространна версия на „Стар разказ за това как българите станаха християни“ (XVI-XVII в.)[11]

Българите първоначално били безбожни люде и вярвали в дървета, звезди, растения, идоли и животни. Някога от Константинопол тръгнал един мъдър човек, ромеец и зограф, и дошъл в България да види страната. И като пристигнал, разчуло се, че е художник. А царят на българите проводил да го доведат, разпитал го и пожелал да изрисува палатите му и да изобрази битки и стари истории и други неща, за да блесне с красота дворецът.

Когато зографът започнал да рисува, царят неочаквано имал други дела в други земи и отишъл да ги урежда[12]. На едно хубаво място, което било отпред и било удобно за гледане от хората, оня изографисал съда по време на Второто пришествие, а също - Христос, седнал на трон заедно с дванадесетте апостола, а в краката му да тече горяща река, и всички праведници и светци, пребиваващи в рая, а пък невернициите и грешниците заедно с дяволите в ада, везните на (Божия) съд, а също и възкресението на мъртвите. И много други неща изрисувал изкусно и красиво.

А когато царят се върнал обратно, приближил се, разглеждал изрисуваното, изненадал се, учудил се, ядосал се, блъснал кръста и го разгледал. Заповядал да доведат зографа и поискал да узнае какво е това, което оня нарисувал. Зографът бил мъдър и благочестив човек и започнал да разказва отначало как Бог сътворил човека и изложил цялата истина по Вехтия завет и чудесата, които Бог извършил изначало. И достигнал до

[11] Преводът е направен по изданието на **В. Н. Бенешевич.** Цит. съч., I, с. XXIII-XXV при съпоставката с цитираното в бел. 5 издание на Ив. Дуйчев, между текстовете на които има незначителни различия.

[12] Това сведение не се среща в други извори и представлява първото отклонение от по-ранната версия.

Рождество Христово и как Бог станал човек и извършил много неочаквани чудеса и знамения - според евангелието и неговото предание, и как бил разпнат от евреите и погребан, как възкръснал и се възнесъл в небесата, как се разпръснали апостолите по света и възвестили богопознанието и как някога в бъдното хората ще бъдат съдени според деянията им. Царят изслушал многото негови благи слова и се уплашил за присъдата над неговите дела, седнал със зографа, запознал се и изучил религиозните тайнства на християните.

След това той проводил пратеници при василевса на Константинопол и поискал от него да изпрати епископи и свещеници, учени и мъдри мъже[13]. А оня му изпратил добродетелни и свети мъже и мъдреци. Царят ги приел с почести. А те го поучили и покръстили в името на Отца и Сина и на Светия дух и го направили православен християнин. И се покръстил целия синклит (болярски съвет), а също велможите, властниците и пълководците на българите с жените и децата, а и цялото множество от народа. И Бог сътворил чудни страхотии, за да повярват те, че е велика християнската вяра. И сътворил големи църкви, поставил кръстове отгоре на кулите, потопил кораби. А царят и всичките му велможи изнесли бели жълтици, понесли в десниците си кръстове, а в левите си ръце държали големи светещи лампади. И настъпило голямо блаженство. А в цялата земя и в крепостите се ръкополагали за епископи и свещеници българи, за да разбират Божието писание[14]. И оттогава се закрепило християнството сред тях. А пък зографът станал епископ на България, а подир смъртта си - свят чудотворец.[15]

[13] Сведението съответства на данните на Продължителя на Теофан и другите византийски автори, които известяват за покръстването на българите.

[14]Интересно упоменаване, което по-скоро иска да покаже начина на възприемането на християнската вяра от българите, чрез собствено духовенство и на разбираем език.

[15] Тази добавка е измислица на неизвестния поствизантийски автор.

THE BYZANTINE *STORY OF HOW THE BULGARIANS BECAME CHRISTIANS* THROUGH A MISSIONARY PAINTER AND PHILOSOPHER

Vasil Gyuzelev (Sofia)

(summary)

The author publishes the texts and a short source study of two versions of the *Story on Bulgarian Conversion*. The earlier and shorter text dates from the 14th century while the long one is post-Byzantine. The earlier version follows briefly the legend about the motives of conversion of Prince Boris I put forward by the Continuator of Theophan. The extended narrative illustrates the interest of Greek language circles of the 16th-17th century toward the incorporation of Bulgarians into the Orthodox Christian community.